

Демократизація

УДК 321.6/.8

Лавриненко Г. А.

Аспірантка кафедри політології Донецького національного університету

ДИЛЕМА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИБІР

Стаття присвячена процесам демократизації, що охопили весь світ, аналізу наслідків та альтернативних форм виходу зі сформованої ситуації. Акцентується увага на розвитку політичної системи держав пострадянського простору. Зокрема, розглядається трансформація політичного режиму в Україні, надбання і втрати за період її незалежності.

Ключові слова: *демократизація, глобалізація, громадянське суспільство, суверенна демократія, просвітницький авторитаризм.*

На сучасному етапі розвитку світової політичної системи демократичні процеси охопили практично весь світ і займають пріоритетне місце в розвитку більшості держав. Демократичні принципи в класичному їх розумінні допомагають розвиватися відсталим державам і вдосконалюватися вже розвиненим країнам. Однак процес демократизації має і негативну сторону. Економічно слабкі держави, що розвиваються, потрапляють в залежність розвинених країн, які допомагають поширити і укоренити в них демократичні принципи. Україна за останні двадцять років свого розвитку також рухається у напрямку демократизації. Однак замість еволюційного розвитку держави спостерігався хаотичний рух політичних еліт, що супроводжувався постійними відкатами. Внаслідок чого Україна опинилася в затяжній політичній кризі, яка в подальшому спричинила і економічну. Визначення курсу подальшого розвитку є пріоритетним напрямком політики України, що обумовлює актуальність проблеми.

Питаннями демократизації та глобалізації, а також вибору альтернативних форм політичних режимів на пострадянському просторі займаються дослідники переважно з країн СНД. Захисниками демо-

кратичних перетворень є С. Ковальов, Л. Алексеева, О. Подрабінек, А. Яковлев та інші, які виступають послідовниками західних однодумців, таких як А. де Токвіль, С. Хантінгтон, і прагнуть поширити і вкорінити демократичні ідеї і принципи в суспільстві. В якості опонентів виступають такі вчені, як В. Сурков, О. Чемшит, О. Макарекін, які займаються пошуком найбільш оптимального типу політичного режиму для держав на пострадянському просторі.

Мета даної статті полягає в тому, щоб проаналізувати позитивні і негативні наслідки демократизації, а також виявити найбільш ефективний політичний режим для ситуації, що склалася в Україні.

Демократія є найдавнішою і найпоширенішою у світі формою політичного режиму. Коріння її розвитку лежать ще в Стародавній Греції, в часи існування міст-полісів. Правлячий клас в той час становив близько 20% від загального числа населення в полісі, саме йому і належала вся влада. Він вирішував найбільш значущі питання внутрішнього функціонування і розвитку полісів, а також контролював ситуацію в зовнішній політиці.

У сучасній політичній науці трактування демократії асоціюється, насамперед, з громадянським суспільством. Його становлення відносять до епохи Просвітництва, в якій визначаються його основні риси:

- наявність частини суспільства, незалежної від держави (там, де це ще не було доступно, пропонувався рух до подібної автономії);
- забезпечення прав індивідів і, зокрема, права власності;
- дія безлічі автономних економічних асоціацій і ділових фірм, конкуруючих між собою, незалежно від держави [2, с. 43].

Новоєвропейська демократія, таким чином, вивела на новий рівень запозичену у стародавніх греків ідею і практику громадського облаштування. Домінуюче місце також відводиться активним вільним громадянам, їх свободу охороняє закон, але тут так само, як і в античному полісі, присутній елемент опори на дармовий ресурс і знедолену масу людей, які обслуговують расу панів. З тією лише різницею, що внутрішнє рабство замінюється зовнішньокolonіальним поневоленням [8, с. 33].

Держави Старої Європи контролювали свої колонії, а також збагачувалися за їхній рахунок. Коли їх влада перестала бути настільки ваговою, і вони втратили контроль над внутрішньодержавними процесами в колоніях, на світову арену вийшли США. Вони взамін на відмову від проведення соціальних революцій запропонували альтернативний

варіант розвитку держав «третього світу». Надаючи фінансову підтримку і поширюючи досягнення науково — технічної революції, США тим самим входили в довіру і закладали сприятливу основу для впровадження демократичних цінностей.

У сучасному світі поряд з поширенням демократії розвиваються і глобалізаційні процеси. Однак, ситуація складається двояким чином. З одного боку, процес демократизації виступає в якості єдиного об'єднуючого елементу, метою якого є дозволити країнам, як з високим, так і з середнім рівнем розвитку «спілкуватися однією мовою», володіти однаковими правами і в рівній мірі користуватися ресурсами, як матеріального, так і духовного характеру. З іншого — обсяги матеріальних ресурсів стали різко скорочуватися, а рівень їх споживання залишився колишнім. Для збереження рівня споживання пануючих країн необхідний черговий перерозподіл ресурсів. А для країн «третього світу», більшість населення яких знаходиться за межею бідності, таке становище стає критичним. У той же час, вони перебувають у повній залежності, від розвинених держав, які нібито надають їм допомогу, беруть участь у побудові громадянського суспільства, допомагають «триматися на плаву» і продовжувати процес державобудівництва. Статистика підтверджує даний факт. Так на 20% найбільш багатій частини населення планети (для підтримки функціонування громадянського суспільства) припадає 83% світового доходу, а на частку інших 80% — лише 17% [3, с. 33].

Таким чином, необхідно зауважити, що з часів процвітання давньогрецьких полісів нічого кардинально не змінилося. Частки правлячого класу в стародавні часи і найбільш багатого населення в сучасний період в процентному співвідношенні збігаються. І обсяг світового доходу, яким вони володіють, також залишається незмінним. Більшість населення як було, так і залишається на рівні виживання. Отже, людство живе за принципами демократії, які відповідають стародавньому часу.

До того ж, дані висновки наштовхують ще на одну думку. Розвинені держави, поширюючи демократичні принципи в країнах «третього світу» і надаючи їм підтримку, натомість отримують контроль над населенням та їх матеріальною базою. Вони диктують правила життя і вводять, так звані, «санкції за непослухання». Описувані процеси відображають елементи авторитарних тенденцій. У підсумку виходить, що демократія є не більше ніж прикриттям. А необхідність та умови її впровадження та розповсюдження стають виправдувальними елементами для жорсткого

контролю та регулювання розвитку країн «третього світу», що знову ж характерно авторитарним режимам.

Після розпаду СРСР держави, що раніше входили до його складу, почали новий виток своєї історії, а отже і розвитку. Таким чином, новостворені держави потрапили під приціл загрози впровадження демократичних тенденцій і загальних глобалізаційних процесів. Небезпека полягала в тому, що вони могли повторити долю країн колишніх колоній розвиненого світу. Однак пануюча верхівка не готова була до настільки радикальних змін і намагалася зберегти старий уклад і способи управління.

Розвиток більшості пострадянських держав відбувався за принципами, характерними періоду існування СРСР. Але на чолі стояла не партія, а президент. Методи ставали м'якшими, контроль слабшав. Таким чином, тоталітарний режим змінювався на авторитарний. Так, наприклад, у Білорусії жорстка авторитарна влада, а отже і державний контроль над усіма сферами життя зберігся і донині. А в Росії в перші роки існування молодшої держави спостерігалася «політична відлига». Влада змінила жорсткість на волелюбність, і, тим самим, державні інститути поступово почали втрачати контроль над діями населення. Але ситуація кардинальним чином змінилася з приходом до влади нового президента. Політика, що проводилася ним та його послідовниками, набула ознак авторитаризму.

Сценарій розвитку молодшої української держави перекликається з російським. Демократичні тенденції впродовж усього періоду незалежності поступово змінюються авторитарними. Однак, в порівнянні з Росією, частота змін в Україні перевищує в рази. Логічним буде обґрунтування цього факту з позицій того, що політичні еліти, які керували країною, практично щоразу змінювалися, що й зумовило різні способи управління державою в Україні.

Слід зазначити, що в РФ мають місце демократичні тенденції в розвитку держави. Однак вони носять досить специфічний і фрагментарний характер. З приходом до влади В.В. Путіна почала вибудовуватися нова модель політичного режиму — «суверенна демократія», яку іноді називають «керованою» або «вертикальною». Ця модель демократії передбачає відсутність реальної опозиції, що надає режиму «суверенної демократії» авторитарні риси, які переростають у режим особистої влади [4, с. 1277].

У свою чергу В.Ю. Сурков, який є захисником інтересів російської нації, трактує суверенну демократію таким чином: «... допустимим є визна-

чення суверенної демократії як способу політичного життя суспільства, за якого влада, її органи і дії, обираються, формуються і спрямовуються виключно російською нацією в усьому її різноманітті та цілісності заради досягнення матеріального добробуту, свободи і справедливості усіма громадянами, соціальними групами і народами, які її утворюють. Узавши курс на суверенну демократію, російське керівництво фактично проголосило подальшу демократизацію країни» [6, с. 76].

На противагу вищевикладеному В.В. Согрін писав: «Путін з моменту вступу на президентську посаду ... і своїм зовнішнім виглядом, і своєю поведінкою демонстрував політичну незалежність і непартійність, наполегливо стверджуючи стиль просвітницького авторитаризму. Авторитаризм проявляється у демонстрації політичної волі та визначальної ролі нового лідера у висуванні та схваленні всіх значимих державних рішень, просвітницький же характер авторитаризму вбачався в бажанні поєднати вождизм і державництво з лібералізмом, твердим неприйняттям реставраційних ідей» [7, с. 20].

Таким чином, авторитаризм глибоко вкоренився в політичній системі Росії. Він видозмінюється, рівень його прояву варіюється, однак нікуди не зникає. Демократичні тенденції також проникають в політичну систему РФ. Проте їх вплив дуже обмежений і контролюється з боку держави і, безпосередньо, правлячої еліти. Росія довгі роки заявляє про себе на світовій арені як про сильного партнера, гідного поваги. Даний успіх полягає в синтезі як демократичних, так і авторитарних тенденцій. Причому останні займають панівне положення, тим самим підтримують постійний порядок в державі, не дозволяють проникнути руйнівній силі, яка є побічним ефектом демократизації.

Ще відомі російські мислителі недавнього минулого І.О. Ільїн та О.І. Солженіцин десятки років тому попереджали, що вихід Росії з тоталітаризму (який вбиває будь-яку ініціативу в людині і в суспільстві) можливий тільки через авторитаризм — режим більш вільний, що дає, хоча і обмежені, але реальні можливості [4, с. 1277].

Що стосується України, то ситуація в ній на стільки мінлива, на скільки це може бути. Кожен новий президент з приходом до влади вибудовував свою модель державного функціонування і політичної системи. Однак курс на демократизацію формально залишався пріоритетним для кожного з них. Питання в тому, що кожен його бачив по-своєму. За часів правління Л.М. Кравчука демократизація проходила повсюдно і зачіпала всі сфери життєдіяльності українців. З

іншого боку, на сьогоднішній день це може здаватися тільки видимістю, оскільки на тлі пануючого протягом 70 років тоталітарного режиму будь-які зміни в бік зменшення контролю та пом'якшення влади можуть здатися демократичними.

З приходом до влади наступного президента ситуація в країні кардинально змінилася. Проект «демократична Україна», який був розпочатий першим президентом і підтриманий його послідовниками, формально зберігався. Проте в реальності Л. Д. Кучма ніякої підтримки для його здійснення не виявляв. Таким чином, дії політичної еліти нагадували лише імітацію демократичних процесів, яка в подальшому вкоренилася в якості моделі «імітаційної демократії». Політика, що проводилася Л. Д. Кучмою, більшою мірою підтримувала інтереси пануючої верхівки, представників великого капіталу. У цьому випадку тільки завдяки авторитарним методам управління можна було досягти бажаного результату.

В. А. Ющенко перед приходом до влади заявляв про себе як про демократичного кандидата на пост президента. Він орієнтувався на західні демократичні цінності і мав наміри поширити їх в українському суспільстві. Однак, коли він очолив пост президента, ситуація кардинальним чином змінилася. Він втратив підтримку серед своїх політичних соратників. Можливо, це пов'язано з тим, що крім нього, запровадження демократичних принципів у реальне життя більше нікого не влаштовувало. Люди, які підтримували його під час передвиборчої кампанії, також були представниками великого бізнесу. Усталена політична ситуація в державі була для них прийнятною. Вони по факту не хотіли нічого змінювати, їх влаштовували старі правила гри. Таким чином, політику, що проводилася президентом В. А. Ющенком, найточніше можна охарактеризувати як безрезультатну, оскільки до якісних змін вона не привела.

Четвертий президент України продовжив політику своїх попередників. Формально зберігаючи здійснення проекту «демократичної України», з перших днів він прагнув повернути всю повноту влади, колишній авторитет державного посту, який він обіймає, і довіру у свого оточення. Поставлені цілі можна було досягти тільки за умов повернення в управління державою авторитарних тенденцій. Саме вони забезпечили стабільність, контроль над процесами, що відбуваються в українському суспільстві, узгодженість дій правлячої політичної еліти. Як свідчить світовий досвід, для ефективного управління державою необхідна тверда рука, контроль і чітке встановлення правил гри. І всупереч про-

голошуваням курсам, все це характерно саме режимам з авторитарними тенденціями.

В цілому, в період трансформації, зміна соціально-економічного ладу вимагає інтенсивних реформ політичних інститутів. Адже за визначенням, політичний інститут — це впорядкований механізм взаємодії керуючих і керованих, «верхів» і «низів» суспільства, який тільки тоді ефективний, коли вкорінений в засвоєних суспільством не тільки писаних, але і неписаних нормах, зразках поведінки, ціннісних системах [1, с. 178]. Однак політика «імітаційної демократії», яка проводилася владою, забезпечила великий зазор між задекларованими реформами і реальним життям. Що, у свою чергу, не дозволило новим політичним інститутам витиснути старі, і призвело до досить суперечливих і негативних результатів задекларованих реформ. Відірваність влади від народу, її розрив із суспільством, стала основою «імітаційної демократії» [5].

Завдяки збереженню радянських інститутів, демократичний транзит в реальності виявився номенклатурним транзитом від соціалістичного авторитаризму до капіталістичного авторитаризму. Створюється таке враження, що двадцять років країну водили по колу і сьогодні, втративши час і частину стратегічних для ефективного економічного розвитку галузей, здійснивши перерозподіл власності між великими фінансовими групами держави, Україна прийшла в точку тих політичних традицій та інституцій, від яких весь цей час намагалася піти. У будь-якому разі, така була риторика декларації політиків і трьох президентів (Л. М. Кравчука, Л. Д. Кучми та В. А. Ющенка), а також нинішнього президента — В. Ф. Януковича [5].

Сталий в Україні за двадцять років незалежності політичний лад не сприяє формуванню і становленню громадянського суспільства, демократизації держави. Саме громадянське суспільство є тим суб'єктом політичного процесу, який формує політичний запит на демократію. Якщо громадянського суспільства в країні немає або воно в зародковому стані, то, відповідно, немає запиту на демократію. «Імітаційна демократія», в підсумку, дозволила керівникам проекту «демократична Україна» вибудувати режим з яскраво вираженими авторитарними тенденціями і під нього відповідне суспільство. Соціальна структура українського суспільства свідчить про це дуже красномовно: до 0,5% складають багаті і дуже багаті люди; до 9,5% — середній клас; до 90% — бідні, з них 14% складають жебраки [5].

Процентне співвідношення багатих і бідних, правлячого класу і всього іншого населення в Україні відрізняється від усього сучасного світу на 10%, що свідчить про кризовий стан української держави, наслідком якого є ще більший, нездоланий розрив між класами, а також помилковість обраного типу демократизації.

Враховуючи двадцятирічний досвід і схожість в побудові і розвитку держави з РФ, на думку автора, Україні необхідно перейняти досвід свого ближнього сусіда. Адже режим просвітницького авторитаризму дав позитивні результати. Українська держава також як і Росія несе на собі тягар радянського минулого. Безболісний та еволюційний розвиток можливий тільки за умов логічного переходу від тоталітаризму до однієї з форм авторитаризму. Як показала практика, стрибкоподібні переходи відразу до демократії призвели до гібридних форм, які дали руйнівний ефект для української держави. Статичний розвиток Росії став можливим завдяки наявності «жорсткої руки». В Україні ж такого не спостерігалось. Сильні лідери змінювалися слабкими, внаслідок чого згубні нововведення швидше проникали в державу, тим самим руйнуючи її зсередини.

У той же час необхідно не забувати про досягнення західних держав у процесах державотворення та демократизації. Так, наприклад, в системі американської демократії величезна увага приділяється розвитку громадянського суспільства. А враховуючи той факт, що в Україні воно знаходиться в зародковому стані, даний досвід може бути дуже корисним.

Можливо, чинному президентові вдасться утримати досягнуті результати і продовжувати розвивати державу в рамках обраного ним курсу, за допомогою найбільш ефективних для наявної ситуації методів і з урахуванням досвіду досягнень і невдач інших держав.

Підсумовуючи хотілося б відзначити, що демократія, всупереч усьому, — це позитивне явище. Проте непотрібно забувати, що світ розвивається, а отже і демократичні процеси повинні видозмінюватися, щоб відповідати вимогам сучасного світу. До того ж, демократизація і глобалізація — це тісно пов'язані між собою процеси. Але сьогодні ми часто спостерігаємо підміну понять. Адже сама ідея глобалізації є об'єднуючою. Вона передбачає рівність, загальність, однотипність. Однак, розвинуті держави, з метою контролю над країнами «третього світу», використовуючи авторитарні методи, намагаються насадити демократичні принципи, тим самим порушують основну ідею процесу глобалізації. Та ж доля може спіткати і Україну. Але щоб уникнути цього

вона повинна вибрати свій особистий шлях розвитку. Можливо, саме про-світницький авторитаризм зможе стати найбільш оптимальним режимом на шляху нинішнього розвитку України. Трансформаційні процеси, у свою чергу, повинні відповідати запитам суспільства і регулюватися владною верхівкою, оскільки неконтрольовані перетворення спричиняють руйнівний ефект і призводять до реорганізації та неузгодженості дій політичних інститутів. А будь-які видозміни політичної системи, які не мають чітко заданого курсу, повертають країну на десятки років назад. Внаслідок цього спостерігається відсталість у розвитку і незавершеність процесів трансформації в порівнянні з іншими країнами, які протягом даного періоду дотримувалися заздалегідь визначеного курсу і рухалися вперед. Таким чином, можливо саме синтез авторитарних тенденцій та досвіду здобутків інших країн допоможе Україні вийти з тривалої політичної кризи і надалі розвиватися своїм шляхом.

Список використаних джерел:

1. Бжезинский З. Стратегический взгляд. Америка и глобальный кризис/пер. с англ. М. Десятовой. — М.: Астрель, 2012. — 285 с.
2. Гражданское общество в эпоху тотальной глобализации/Науч. ред. И. И. Кальной; А. В. Горбань. — Симферополь: ИТ «Ариал», 2011. — 648 с.
3. Лисичкин В. А. Глобальная империя зла/В. А. Лисичкин, А. А. Шелепин. — М.: Форум, 2001. — 379 с.
4. Лутцев М. В. Суверенная демократия как вариант российского авторитаризма/М. В. Лутцев//Материалы всероссийской научно-практической конференции/Оренбургский гос. ун-т. «Политическое устройство России: актуальные вопросы политики реформирования». — Оренбург: ОГУ, 2010. — С. 1276–1281.
5. Радухин Ю. От Кравчука до Януковича: феодальный транзит [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://hvylya.org/analytics/politics/ot-kravchuka-do-janukovicha-feodalnyj-tranzit.html>. — 13.12.2011. — 13:23.
6. Согрин В. В. Политическая история современной России. 1982–2001: от Горбачева до Путина./В. В. Согрин. — М.: ИФРА-М; Весь Мир, 2001. — 238 с.

7. Сурков, В.Ю. Национализация будущего. Параграфы про суверенную демократию/В.Ю. Сурков//Журнал «Эксперт». — 2006. — № 43 (537) — С. 20.
8. Чемшит А.А. Гражданское общество: от античной политики до заката глобализации/А.А. Чемшит//Вестник СевНТУ: Сб. науч. тр. — Вып. 136/2012. Серия: Политология. — Севастополь, 2012. — С. 32–35.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2013 р.

Лавриненко А. А. Дилемма демократизации: украинский выбор.

Статья посвящена процессам демократизации, охватившим весь мир, анализу последствий и альтернативных форм выхода из сложившейся ситуации. Акцентируется внимание на развитии политической системы государств постсоветского пространства. В частности, рассматривается трансформация политического режима в Украине, достижения и потери за период ее независимости. Разрабатываются варианты внедрения альтернативных форм политических режимов. Делается предположение о перспективах дальнейшей трансформации политической системы Украины, синтезе различных подходов в управлении государством и возможности использования опыта других стран.

Ключевые слова: *демократизация, глобализация, гражданское общество, суверенная демократия, просвещенный авторитаризм.*

Lavrynenko G. A. The dilemma of democratization: ukrainian choice.

The article is devoted to the processes of democratization that swept the world, and analyze the effects of alternative forms out of the situation. Attention is focused on the development of the political system of post-Soviet states. In particular, the transformation of the political regime in Ukraine, achievements and losses for the period of its independence. Developed by options for the introduction of alternative forms of political regimes. The assumption is made about the prospects for the further transformation of the political system of Ukraine, the synthesis of different approaches in the management of the state and the possibility of using the experience of other states.

Keywords: *democratization, globalization, civil society, sovereign democracy, enlightened authoritarianism.*